

Пильгун Н. В., Бузун О. О. Теоретико-правові аспекти співвідношення права на свободу пересування та право на вільний вибір місця проживання в Україні

У статті досліджується поняття права на свободу пересування, аналізуються окремі термінологічні особливості його законодавчого закріплення в Україні, а також право на вільний вибір місця проживання і його співвідношення з такими поняттями, як «місце перебування», «місце проживання», «право на місце проживання». Розглядається питання, спрямоване на регулювання пересувань у районі проведення антитерористичної операції на Донбасі, а також зазначено та розкрито поняття Тимчасового порядку.

Ключові слова: право на вільний вибір проживання, місце проживання, місце перебування, права людини, свобода пересування, співвідношення прав та свобод людини, Тимчасовий порядок.

Пильгун Н. В., Бузун О. О. Теоретико-правовые аспекты соотношения права на свободу передвижения и право на свободный выбор места проживания в Украине

В статье исследуется понятие права на свободу передвижения, анализируются отдельные терминологические особенности его законодательного закрепления в Украине, а также право на свободный выбор места жительства и его соотношение с такими понятиями, как «место пребывания», «место жительства», «право на постоянное место жительства». Рассматривается вопрос, направленный на регулирование передвижений в районе проведения антитеррористической операции на Донбассе, а также указано и раскрыто понятие Временного порядка.

Ключевые слова: право на свободный выбор проживания, место проживания, место нахождения, права человека, свобода передвижения, соотношение прав и свобод человека, Временный порядок.

Pylhun N., Buzun O. Theoretical – legal aspects of the relationship of the right of the freedom in movement and the right of the free choice of the accommodation in Ukraine

The article reflects the concept of freedom of movement, and also, analyzed some terminological features of its legislative consolidation in Ukraine and moreover, there are some points according to the right of free choice of the accommodation and its connection with such terms as «place of living», «residence», «a right to have a residence». The question is aimed on the regulating the movement in such as in the area of hosting Anti Terroristic Operation in Donbass. Also, there are some clauses which describe and disclose the concept of an interim order.

Key words: the right of the free choice in a question of accommodation, place of living, location, human rights, freedom of movement, the ratio of the rights and freedoms, the interim order.

УДК 340.1

*Ганна Вікторівна Свириденко,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

СУТНІСНІ СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ

Прогресивний розвиток суспільних відносин пов'язується із багатьма чинниками, факторами, умовами, що визначають той чи інший ступінь цивілізаційних зрушень. Не останнє місце в цій площині, безумовно, належить правомірній поведінці.

Історія правового розвитку – це не тільки історія боротьби за права людини, а й утвердження відповідних взаємовідносин: людина – суспільство – держава. Адже сукупність прав людини визначалася її правовим статусом, соціальним становищем [1, с. 239]. Певну роль у цих процесах відіграють інститути демократії, а отже, визнання і встановлення інститутів формальної рівності, що означає новий формат державно-правового розвитку: не людина для держави, а держава для людини.

Політико-правове мислення нового часу виступає проти беззаконня, сваволі, проти держави, що захищає виключно власні інтереси й інтереси деяких владних прошарків.

Ідеї правової держави базуються на визнанні природних невідчужуваних прав людини, які стоять вище держави. Природні права – це своєрідні обмежувачі сваволі з боку державної влади. У них виражається прагнення людства до свободи особистості, справедливості і гуманізму у взаємовідносинах між людьми.

Права людини – це оптимальний баланс суспільних інтересів. Виражені в правах людини свобода і рівність створюють умови, необхідні для всебічного розвитку особистості. У статті 1 Загальної декларації прав людини зазначено: «Всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». Принцип рівності – не тільки одна з основних вимог встановлення загальнолюдської справедливості в суспільстві, а й ключова засада сучасного державотворення й правотворення. Цей принцип є однією з фундаментальних конституційних вимог, важливою умовою існування правової держави і громадянського суспільства.

Нині перед гуманітарною наукою поставили історичні завдання по-новому осмислити соціальні реалії переломних епох, поглядів на світ, на явище справедливості в суспільстві. Вони зумовлені необхідністю оновлення і реформування суспільних відносин як на національному, так і міжнародному рівнях.

У відтвореній системі знань важливе місце належить принципіві рівності у праві та його практичній реалізації.

Рівність прав і свобод пов'язана із запровадженням однакових стандартів для усіх без винятку громадян. Таким чином, рівність прав і свобод є одним з основних принципів конституційного статусу людини й громадянина, ознакою загальнолюдської культури [2, с. 3–4]. Реальне забезпечення принципу рівності пов'язане з багатьма економічними і соціальними факторами. Водночас багато залежить і від організаційно-правових механізмів, саме такими є, на нашу думку, правомірні мотиваційні засоби.

Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини, одним з основних принципів конституційного правового розвитку. Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що формується у суспільстві відповідно до сформованих уявлень про мораль і норми поведінки.

Справедливість у зазначеному контексті може полягати у диференціації прав (підвищення рівня права у рамках чинного законодавства для окремих категорій населення, які на це заслуговують, – свідчення прогресивного розвитку національної правової системи); у подоланні узурпації прав як різновиду їх дискримінації (надмірне, нерегламентоване законодавством збільшення владних повноважень однієї категорії громадян порівняно з іншими у соціумі, що може мати місце в окремих державних утвореннях, суспільствах, у певних просторово-часових континуумах).

По суті йдеться про пошук рівноваги між принципом формальної правової рівності і правом держави перерозподіляти ті чи інші життєві блага, оскільки однією з основних характеристик соціальної держави є властива їй ознака розподілу матеріальних благ в інтересах соціальної справедливості. На нашу думку, дії держави, спрямовані на вирівнювання соціальної нерівності і створення соціальної бази для всього соціуму, абсолютно необхідні для забезпечення гідного існування кожної людини. Саме одним із шляхів у зазначеному контексті є теорія правомірної мотивації.

Ще раз наголосимо, що, на жаль, вивчення правомірної поведінки є на неналежному рівні у вітчизняній юридичній літературі. У поведінковій сфері більша увага приділена вивченню юридичної практики, пов'язаної з правопорушеннями [3, с. 279–294].

Що ж стосовно механізму формування правомірної поведінки, то у вітчизняній юридичній науці вивчення цього феномену будувалося за принципом партикуляризму, тобто вивчалися, в кращому разі, окремі складові, без дослідження відповідних взаємозв'язків, аналізу взаємообумовленості одне одним тощо.

На нашу думку, безпосередньої уваги, коли йдеться про механізм формування правомірної поведінки, повинні заслуговувати такі складові: юридико-психологічна; спеціально-юридична; соціальна системи.

При тому виділення домінантності (домінування) однією з них обов'язково призведе до порушення ефективної дії означеного механізму. Тільки сукупний, організований, науково обґрунтований вплив, принаймні зазначених вище складових, може дієво впливати на визначення потреб, інтересів, мотивів, установок, стереотипів поведінкового ряду особистості.

Декілька загальних зауважень щодо місця і ролі правової свідомості в механізмі формування та здійснення у суспільстві правомірної поведінки. Правосвідомість – це складна психолого-правова конструкція, яка виражає ставлення особистості до права, до правових установок [4, с. 3–12]. Правосвідомість «відповідальна» за поведінку людини у сфері права, за узгодження поведінки суб'єктів з його вимогами, або протиставлення своєї поведінки ним. Конкретний варіант поведінки (позитивний чи негативний) перебуває у залежності від правосвідомості. Якщо позитивні елементи правосвідомості формуються під впливом позитивних прикладів дії права, правового впливу на суспільні відносини, засновані на усвідомленому й активному ставленні до права, то існування негативних елементів правосвідомості є об'єктивно-суб'єктивною реальністю, що обумовлюється різними факторами. Серед них, зокрема: наявність прогалин і протиріч у праві; невідповідність правових вимог соціально-економічним умовам; ступінь внутрішньої лояльності суб'єкта до вимог конкретних норм права; ступінь залучення особи в соціальні процеси, її функціональна відповідальність, рівень правової обізнаності тощо.

Правомірна поведінка (як і протиправна) залежить передусім від правової установки особистості та її правової ціннісної орієнтації. Саме вони формують різні стереотипи поведінки, прагматичні, альтруїстичні, відповідні вимогам сьогодення, або відірвані від соціального континууму [5, с. 161–174].

Нині у зв'язку з кардинальними зрушеннями в усіх сферах життєдіяльності людини виникає нагальна потреба вивчення такого явища, як народна правова свідомість; її рис, характеристик, природи відповідно до нових політичних та соціальних реалій. Це одне із нагальних завдань загальної теорії держави і права. Проте у цьому контексті слід зазначити, що правову свідомість не можна вважати простою арифметичною сумою ідей та поглядів щодо чинного права. Такий підхід був би доволі схематичним. Є підстави розглядати правову свідомість як базове поняття, що охоплює передусім правову

ідеологію, під якою слід розуміти феномен загального соціального консенсусу, суспільного компромісу на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права в державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів і механізмів правового регулювання [6, с. 85–110].

Уявляється, право, щоб бути успішно сприйнятим, крім демонстрації своєї діяльнісної «потенційної» здатності, має включатися у первинну соціологізацію як певна складова відповідного масиву, який слід засвоювати з раннього віку, щоб потім не характеризуватися у певного суб'єкта як категорія «штучної реальності». У цьому контексті слід акцентувати увагу на науково-дослідних працях вітчизняних правознавців [7, с. 86].

Необхідно звернути увагу на те, що проблема полягає, по суті, не в наявності різниці між буденною та професійною правосвідомістю, а в тому, що являє собою правова думка звичайної людини та професіонала. Слід зазначити щодо традицій правової реальності, притаманних громадянському суспільству – сьогодні як ніколи гостро відчуваються недоліки сформованої під впливом різних чинників юридичної думки.

Правосвідомість є складовою систем суспільної свідомості, є однією з її форм. Як елемент єдиної системи суспільної свідомості, правосвідомість – особливе структурне утворення, з одного боку, підпорядковується загальним для всіх елементів суспільної свідомості закономірностям формування та функціонування, а з другого – має специфіку, що дозволяє розглядати її як відносно самостійне утворення, яке займає особливе місце і виконує тільки її властиві функції.

Вивчення правосвідомості, її форм та рівнів, способів впливу на соціальне життя дозволить інтенсифікувати вплив людини на соціальне середовище.

Правосвідомість відображає не тільки вже врегульовані нормами права суспільні відносини, а й ті, які потребують правової регламентації.

Правовідносини як юридична форма певних фактичних відносин формуються на підставі норм права, які утворюються у результаті втілення в закон волі держави, свідомість відображає існуючі норми права, які необхідно створити для регулювання тих або інших суспільних відносин.

Правосвідомість за своєю природою – це усвідомлення права, необхідний засіб (передумова) створення та розвитку законодавства [8, с. 176]. Вона тісно пов'язана із законністю: з одного боку, правосвідомість створює необхідні умови для здійснення та зміцнення законності, а з другого – законність впливає на розвиток і зміцнення правосвідомості. Для адекватного застосування норм права необхідно правильно зрозуміти цю норму, розібратися у фактичних обставинах кожного окремого випадку, зрозуміти життєву ситуацію, що потребує застосування норми права тощо.

Усе це можна зрозуміти лише за наявності розвинутої правосвідомості у тих осіб, які застосовують право [9, с. 553–560].

Оскільки правосвідомість «бере участь» не тільки у творенні права, а й у визначенні необхідності регулювання тих чи інших соціальних процесів, суспільних відносин правом, у визначенні кола прав і обов'язків учасників правовідносин, у виборі способу правового регулювання, виступає «ідейним джерелом» права, правосвідомість здійснює властиву їй нормативно-прогностичну функцію.

На процес формування установки правомірної поведінки значний вплив справляє вже існуюча модель, виражена у формі права. Існування такої норми покликане визначити моральний вибір суб'єкта на користь соціально необхідної поведінки. Цьому завданню слугують різноманітні правові засоби і система правових принципів. Неодноразово в літературі акцентувалося, що для того, щоб юридичний механізм спрацював, суб'єкти повинні усвідомлювати своє особливе соціально-правове становище (свої юридичні права та обов'язки), сприйняти інформаційно-владний вплив юридичних норм і, відповідно до цього, побудувати своє вольове поведіння (поведінку). Інакше кажучи, правові приписи, перш ніж втілитися у конкретній фактичній правомірній поведінці, повинні пройти особистісний вибір, тобто оцінювання свідомістю і волею людей.

На думку дослідників, вплив норми права на мотиваційні механізми формування правомірної поведінки у свідомості людей реалізується у процесі актуалізації у вимогах цих норм – життєвих цілей індивідів, у співвідносності пропонованої нормами моделі і буденних стереотипів тощо [10, с. 167]. Норми права в ідеальному вимірі – це стандарт життєвих прагнень та інтересів особистості, а також її впевненості в тому, що держава здатна забезпечити виконання цього стандарту всіма суб'єктами права шляхом створення відповідних механізмів охорони та захисту.

Таким чином, правомірна поведінка є складною комплексною категорією, тому обсяг і якість її безпосередньо залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких:

- забезпечення принципу рівності в праві;
- досягнення необхідного рівня загальної, політичної і правової культури людини, в тому числі посадових і службових осіб;
- виховання відповідності правових вимог із моральними поглядами і моральними цінностями;

- врахування державою інтересів широких верств населення, повного і своєчасного їх відображення в політиці та економічному житті;
- удосконалення законодавства, усунення прогалин у праві та надмірної зарегульованості, розширення сфери диспозитивного регулювання суспільних відносин;
- досягнення якомога більшої відповідності інтересів особистості та цілей законодавця (йдеться про відповідний правовий світогляд та правову ідеологію).

Не меншу роль відіграє у механізмі формування правомірної поведінки соціальна складова. Особливу значущість і цінність «правомірність» людських чинників набуває в часи соціальних змін і трансформацій. Складні процеси встановлення нових соціальних відносин законодавчо можуть бути ще не оформленими, а тому перебувають в умовах правового вакууму (наприклад, необхідний правовий арсенал щодо учасників антитерористичної операції, членів їх сімей, прав вимушених переселенців, охорона і захист прав дітей, особливо тих, хто постраждав внаслідок агресії Російської Федерації). Такі ситуації сприяють правовому нігілізму та правовому песимізму. Масовість цілком усвідомленої неправомірної поведінки може мати місце в умовах аномії, тобто особливого морально-психологічного стану індивідуальної і суспільної свідомості, що обумовлено кризою суспільства, характеризується порушенням системи цінностей, протиріччями між проголошеними цілями і неможливістю їх реалізації, виражається у відчуженні людини від суспільства, в апатії, інколи розчарованості, що сприяє негативній девіантності. Це може призвести до маргіналізації населення. Все це створює ідеальні умови для розширення сфери делінквентної (кримінальної) субкультури.

У наш час один із демократичних принципів «дозволено все, що прямо не заборонено законом» сприяє тому, що свобода поведінки людей розширила свої межі. Отже, держава зацікавлена в міцному правопорядку, правозаконності, має виокремлювати, звертати увагу на явище правомірності, максимально інформувати про нього громадськість і, насамперед, молоде покоління, всебічно демонструвати її значущість і «привабливість» для суспільства. Однак можна констатувати, що держава забуває про свою ідеологічну місію [11, с. 100]. У результаті – значний обсяг матеріалів засобів масової інформації, художньої літератури, ТВ-програм прямо або опосередковано спонукають до антигромадських вчинків, а правопорушення при цьому постають як буденні явища.

Ще раз констатуємо: небагато уваги приділено позитивним проявам правової поведінки в юридичній літературі. Основні пріоритети належать вивченню юридичної практики, пов'язаної виключно з правопорушеннями. Найбільш яскраво ця особливість помітна в навчальній літературі, де у виданнях із теорії держави і права правомірній поведінці присвячено, в кращому випадку, дві-три сторінки декларативних положень, а спеціально-галузеві підручники (навіть у відповідних розділах) про неї зовсім не згадують. Можна було б відзначити певну увагу, що приділяється поведінці в рамках дослідницьких проектів з юридичної психології. Проте в переважній більшості випадків такі дослідження, з якихось причин, слабо інтегруються у власне правові і, перш за все, в загальнотеоретичні, так і залишаючись тільки в рамках психології. Тим часом необхідність комплексних, психолого-правових досліджень цієї сфери, і негайне втілення їх у рамках державної програми правової освіти і виховання, продиктоване реаліями сучасного розвитку нашого суспільства [12, с. 40–47].

Таким чином, правомірна поведінка як домінуючий варіант поведінки суб'єктів права має надзвичайно широкий діапазон проявів: від корисної, тої що заохочується державою, до індиферентної з точки зору права. Тим не менш, держава має бути зацікавлена в реалізації всього спектра правомірності в різних її проявах. Для цього необхідне створення міцних юридичних засад правомірної поведінки, тобто комплексу заходів, спрямованих на створення таких умов існування людини, при яких враховувалися б її потреби та інтереси, і, одночасно, захищалися права та законні інтереси інших людей. Завдання науки – надати теоретичне обґрунтування ролі і значущості правомірної поведінки для формування відповідної ідеологічної платформи держави з метою виховання ініціативної, законслухняної особистості – головної дійової особи розвиненого громадянського суспільства.

Наостанок хочемо наголосити, що представлений ракурс більше пов'язується із доктринальним вивченням відповідних складових (юридико-психологічної, спеціальноюридичної та соціальної) механізму формування правомірної поведінки. Втім, ми переконані, що він слугуватиме науковим підґрунтям вивчення конкретних прийомів і засобів щодо досягнення правомірного результату.

Використані джерела

1. *Проблеми* теорії конституційного права України / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Парламентське вид-во, 2013. – 616 с.
2. *Принцип рівності у праві: теорія і практика* : моногр. / передмова акад. НАН України Ю. С. Шемшученка ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2014. – 380 с.
3. *Общетеоретическая* юриспруденция : учебный курс / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 436 с.

4. Гладкий С. О. Структура самосвідомості у контексті правового самопізнання / С. О. Гладкий // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 66. – С. 3–12.
5. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
6. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : моногр. / М. П. Недюха. – К. : Леся, 2012. – 400 с.
7. Концепція забезпечення і захисту прав дитини в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 86 с.
8. Законопроекткування: сучасні реалії та тенденції розвитку : моногр. / О. Л. Копиленко та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, О. В. Богачової. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України ; Кам'янець-Подільський : Друкарня рута, 2014. – 232 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
10. Мала енциклопедія приватного права / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. – К. : Кондор, 2012. – 368 с.
11. Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України: наукова записка / І. О. Кресіна та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 100 с.
12. Оніщенко Н. М. До питання про правову активність як ознаку громадянського суспільства / Н. М. Оніщенко // Віче. – 2014. – № 17. – С. 40–47.

Свириденко Г. В. Сутнісні складові механізму формування правомірної поведінки

Стаття присвячена мало або недостатньо вивченим питанням формування механізму правомірної поведінки, зокрема юридико-психологічній, спеціально-юридичній та соціальній складовим. Окремий вектор розгляду пов'язується з аналізом їх ролі щодо конкретних засобів та прийомів досягнення правомірного результату. Практичне значення публікації полягає у дослідженні ролі правомірної поведінки у поступальному розвитку прогресивних тенденцій права.

Ключові слова: правова поведінка, механізм правової поведінки, правовий розвиток, правомірність, протиправність.

Свириденко А. В. Сущностные составляющие механизма формирования правомерного поведения

Статья посвящена мало или недостаточно изученным вопросам формирования механизма правомерного поведения, в частности юридико-психологической, специально-юридической и социальной составляющим. Отдельный вектор рассмотрения связывается с анализом их роли в отношении конкретных средств и приемов достижения правомерного результата. Практическое значение публикации заключается в исследовании роли правомерного поведения в поступательном развитии прогрессивных тенденций права.

Ключевые слова: правовое поведение, механизм правового поведения, правовое развитие, правомерность, противоправность.

Sviridenko G. The essential components of the mechanism of formation of lawful behavior

The article is devoted little or poorly understood issues of the formation mechanism of lawful behavior, in particular legal and psychological specifically, legal and social components. Separate consideration of vector analysis associated with their role on specific means and methods of achieving the legitimate result. The practical significance of the publication is to study the role of lawful behavior in the evolution of progressive tendencies law.

Key words: legal behavior, the mechanism of legal behavior, legal development, legality, unlawfulness.

УДК 340.1

*Сергій Олександрович Сунєгін,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

МОРАЛЬ І МОРАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап реформування багатьох сфер і галузей суспільного життя, загальний процес якого перманентно відбувається в Україні протягом всього періоду її незалежності, знову не призводить до реального поліпшення соціально-економічної та політичної ситуації в державі. Натомість, навіть після трагічних соціальних подій, які відбулися на початку 2014 р., та, здавалося б, вже мали призвести щонайменше до втілення визначених стандартів соціального прогресу, реальна ситуація в Україні продовжує погіршуватися, про що свідчить зростання таких деструктивних явищ, як бідність, безробіття, злочинність тощо.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС) та подальше прийняття відповідних законодавчих актів, спрямованих на імплементацію її положень у національну правову систему України, так і не забезпечило не лише реального прогресу у наближенні України до набуття повноправного членства у ЄС, що було мрією багатьох українців, а й справжнього, а не декларативного підвищення якості життя пересічних громадян. І це при тому, що з 2014 р. Верховною Радою